

ՀԱՅ ՑԵՂԻ ԾԱԳՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

(Շաբ. տես թագմալէս 1931, էջ 109)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔԱՐԱԴԱՐԸ

f.

Նոյնիսկ Արեւմուտքի շատ աւելի ուսումնասիրուած երկիրների մէջ երկրաբանութեան ու paleontogy գիտութիւնները զեռ կը գտնուին սաղմնային վիճակի մէջ։ Իրենց ամբողջ կեանքը երկրաբանական խաւերի եւ բրածոների ուսումնասիրութեան եւ բազգատութեան նույիրած գիտնականներ չեն։ Համաձայնիր այդ շըրջանների բաժանման ու տեսողութեան մասին։

Ե՞րբ կը սկսի Քարաղարը, այսինքն
մարզիկ ե՞րբ դուրս եկան բռնցցով ու
ճանկերով իրենց ուտեստը հոգալու շրր-
ջանէն եւ մի քիչ աւելի քաղացակրթուե-
լով սկսեցին գործածել տաշուած կամ
կտրուած քարէ զէնքեր՝ որսորդութեան
համար ու գործիքներ՝ իրենց առօրեայ
պէտքերի համար։ Գիտնականները կը հա-
մաձայնին այդ շրջանը բաժանելու երկու
գլխաւոր մասերի։ (Ա.) Հին Քարաղար
(Paleolithikum) եւ (Բ.) Նոր Քարա-
ղար (Neolithikum)։ Հաշիներ անոնց
սկզբնաւորութեան ու տեսողութեան մա-
սին կը զանազանուին գիտնականէ գիտ-
նական։ Ոմանք քարաղարը ետ կը տա-
նեն մինչեւ 200,000 տարի Ք. Ա., ու-
րիշներ զայն կը գետեղեն 20,000 Ք. Ա.
ու անոնց կու տան զանազան պայմանա-
դրական անուններ, որոնք ծանօթ են եր-
կրաբաննութեան ուսանողներին։ Հայա-
տանի եւ ընդհանրապէս կովկասի երկրա-
անութեան լաւագոյն ուսումնասիրողները
եղած են Արիխ, Ոփդզըր եւ Օսվալդ,

որոնց լայնարձակ մի համադրութիւն ներկայացուց մեր Պատ. Հայր Յ. Տաշեան,
«Հանդէս Ամսօրեայ»ի 1929-1930 թիւ
ւերի մէջ:

Այսուամենայնիւ Հայաստանի քարա-
դարը գեռ կը մնայ անստոյգ ու կիսկա-
տար։ Ամփոփելով ցարդ ծանօթ իրողու-
թիւնները կարելի է զայն մօտաւորապէս
բաժանել հետեւեալ կերպով։

Ա. Համբարի ըրջան. — 20,000 (?)

տարի Գ. Ա. մինչեւ 6000 տարի Գ. Ա.
Բ Նոր քարային դարաշրջանի մասին
լաւագոյն բաժանումը կռւ տայ Բրօֆ. Բ.
Բօշ Գիմբերա¹ Բարցելոնայի ականաւոր
գիտնականը.

Ա. Նախա-Նոր քարայինը, մոտ 6000
տարի Ք. Ա.

Բ. Յետ-Նոր քարայինը, մօս 4000
տարի Բ. Ա. 2500 2500

գ. Նոր-Քարայինը, մօտ 3700-2900
տարի Ք. Ա.

Դ. Ա. ՊՈՂՅԻ դարը, մօտ 2500 ։
տարի Ք. Ա.
Ա. Պ. Պ. պատճեն է աստ կարգեն։

Ապա երկաթի դարը ու ըստ ու վանական պահանջման այս ստորաբաժանումը աւելի կը պատշաճի իրերական ցամացակզուոյն ու արեւմտեան Եւրոպա-յին. քանզի ինչպէս պատմական գէտքերով կ'ապացուցուի այժմ, երկաթէ գէն-քերի գործածութիւնը Փոքր Ասիայ մէջ

1. B. Bosch-Gimpera: *Revue Archéologique* -
Paris N. 3-4, 1930.

առաջին անգամ կը յիշուի մօտ 1200
տարի Ք. Ա., երբ այդ մետաղէ զէնքե-
րով զինուած անձանօթ արշաւողներ յար-
ձակեցան Խաթթի պետութեան վրայ ու
կործանեցին զայն:

Անհրաժեշտ էր այսպիսի ամփոփ մը
ներածութիւն պարզաբանելու համար ըս-
տորեւ յառաջ բերուելիք Հայկական-Լով-
կասեան Հնագարի գարացը ջանին վերա-
գրուած մշակութի բնաւորութիւնը:

Անցողաբար այստեղ պէտք է յիշել մի
տարօրինակ իրողութիւն։ Եզիպառու, Մի-
ջագետը, նինուէ եւ Պաղեստին՝ որոնք
ցարդ Արեւմուտըի հնախօսներէն ընդու-
նուած են որպէս հնագոյն մշակոյթի ա-
ռաջին օրբաններ, գոնէ ցարդ տուած չեն
ունեւէ ապացոյց Հնաբարային մշակոյթի
ունեւէ հետաքի¹։ Մինչդեռ կովկասի զանա-
զան շրջաններ եւ Հայաստանի որոշ մա-
սեր, զորս հազիւ զբաւած են ունեւէ ու-
շագրութիւն, արդէն տուած են բազմա-
տեսակ գիւտեր Հնաբարային շրջանէն,
հակառակ այն իրողութեան որ մեր բնաշ-
խարի ու Պարսկաստանի հնագիտական
խուզարկութիւնները ցարդ եղած են պա-
տահական եւ կամ անհուզղակիօրէն շալ-
կապուած շրջակայ պատմական վայրերի
հետախուզութեան հետ։ 1914ին Լ. Քո-
լովսքիի ու Ռ. Շմիտի գիւտերն Ուիոն հով-
տին մէջ, Քութայիսի եւ Օնիի միջեւ,
ինչպէս նաեւ Մէկագի գիւղին մօտ, տուին
յատկանշական առարկաններ Հնաբարային
շրջանէն։

Ուզարօվ եւ բարախաշուիլի՝ պեղցըն
Վրաստանի ուրիշ բարայրներ ու երեւան
քերլին կապտագոյն ինձաքարէ կտրուած
քերիչներ, կոտոշածեւ նետեր ու աղեղի
ուլաքներ, երկրաբանական անստոյգ իմա-

1. H. Obermaier: *Reallexicon der Vorgeschichte*
VII. 1926, § 155.
2. S. M. Ebert: *Südrussland im Altertum*,
1921. § 27-28.
3. Jacques de Morgan: *Les stations préhistoriques de l'Alagheuz*. In Revue d'Anthropologie
1909, § 189-192.

Бюл. Шахын 1931

ւերի մէջ։ Հայաստանի մէջ Հնագարյալին
զիւտեր յարդ երևան բերուած են Արագածի
հրաբխային կողքերին։ Թալինի մօտ գըտ-
նուող բուկուտի լեռ կոչուող բարձունք-
ների մրաւ ինչպէս նաեւ ի Հաճի-թաղեր,

Մօրկան երեւան բերաւ զօրաւոր երակներ
սեւ փայլուն կամ կարմիր obsidianի՝
զոր Հայաստանի Հնագարային դարի բնաւ-
կիչները կը գործածէին իրեւ կայծառ։
Այս հետքերը գտնուած են պարզապէս

զողի մակերեսին վրայ ուր զրս ու առ
քարագարի առարկաներ սփոռուած են խառն
ի խուռն։ Սակայն դիւրին է զանազանել
երկու խմբերը։ Հնաբարային առարկա-
ները զգալապէս տարբաղապրուած ու փըշ-
րուած են բնական ազգեցութիւնների տակ
ու ցոյց կու տան աւելի գորշ բայց խառն
գոյներ, մինչդեռ Նոր-բարային մնացորդ-
ներ ի յայտ կը բերին թարմ կտրուածքի
մի փայլուն արտաքին։ Յաճախ հին ա-
ռարկաներ գործածուած են նոր-բարա-
յիններէ յատակօրէն տեսանելի որոշ նո-
րոգումներով։ Գտնուած են յատկանշա-
կան փոքրիկ ձեռնանետեր ու սկաւա-
ռակներ, զգալապէս մասսամբ նորոգուած
գործիքներ ու քերիչներ, յար եւ նման
Moustérien գիւտերին։ Սակայն ՏԵ
Մօրկանի կիսկատար աշխատութիւնները
հնարաւորութիւն չեն տար ստուգելու թէ
ինք հետախոյզը զանոնք aurignacien
թէ magdalénien կը նկատէր։

Հայաստանի եւ կովկասի քարադրաբ
մասին ցարդ չկայ մի զործածելի ձեռ
նարկ եւ կամ որեւէ մհնագրութիւն։ Մա-
սակի ուսումնասիրութիւններ կը գտնուի
ԱՍՏ. ԳՈՎՈՒՅՑ Շանտրի, Մօրկանի, Ուվա-
ԱԽՈՂԻՐՈՒՅՑ Շանտրի, Մօրկանի, Ուվա-

- Одел
4. Генеалогия арабов и греков в Кавказе и на Кавказе.
5. E. Chantre: Recherches anthropologiques dans le Caucase. I-IV. (1885-1887).

բովի¹, Ֆարմակովսկի², Վ. Բէլըի³, Ո. Վիրխովի⁴, Միլլըրի⁵ եւայլն զրուածների մէջ։ Կովկասագիտութեան վերաբերեալ բոլոր լուրջ ուսումնասիրութիւնները հրատարակուած են եւ այժմ ալ կը հրատարակուին ոռուսերէն՝ կովկասի հնագիտական ընկերութեան օրկանին մէջ։ «Materialii... arkheoligicheskaya optcheskva Kavkaza» Մուկուայի թանգարանը կը պարունակէ քարագարի եւ պղնձաղարի բազմաթիւ մնացորդներ, ինչպէս կացիններ, քերիչներ, ամենատարրական պնակներ՝ գտնուած Գուպանի եւ Թիերեցի շըրջանների մէջ։ իսկ Թիֆլիսի թանգարանը ունի քարէ կացիններ՝ գտնուած Նախիճնեանի եւ Կողըի աղահանքերի եւ ՈՒինի հովտին մէջ։ Ամբողջ կովկասեան շրջանը հարուստ է արոյրէ դարի բազմատեսակ դիտերով։ Սակայն ցարդ կը պակսի մի դիտական դասաւորութիւն ու ներկայաւում՝ ըստ հնախիոսական ժամանակագրութեան։ Մի ամփոփ ու դիրքահասկանալի ժամանական զրած է Թալակըն⁶, Հելլինկֆորի համալսարանի գիտնականներէն, որ աւելի մանրամասնօրէն ներկայացուած ն վերոգրեալ տեղեկութիւնները։

Այստեղ խօսք անզամ չկայ Ալիսի ա-
ֆերէն մինչեւ Եփրատի ու Տիգրիսի վե-
րին հովիտների եւ պարսկական Ալտրպա-
տականի մասին։ Ցաըդ ոչ միայն կատա-
րուած չեն որեւէ երկրաբանական կամ
մարդաբանական լուրջ հետախուզութիւն-

1. P. S. Uvarov: Materiali po arkhéologija Kavkaza N. 8. (1900), N. 4. 1912 г. (аннотировано).
 2. B. Farmakovski: Archaïtcheskie Period. Эпосы азрарыңыз б Zariski Russkoe Akademie. Istorii Materialnoi Kultura. 1914-й шарынын
 2. Ул.

3. Waldemar Belek: Archäologische Forschungen in Armenien, *in Zeitschrift für Ethnologie*. 1893. *42* 64 ff.

4. R. Virkhov: Über die kulturgeschichtliche
Stellung des Kaukasus. In: Abhandlungen der
K. und K. Akademie der Wissenschaft 1895, 42
78 ff.

5. A. Miller: Izobrazhenia Sobaki Vdrevnostiakh Kavkaza. In *Abhandlungen Zariski R. A.* I. M. K. no. 2 (1922).

Ներ մեր բնաշխարհի այդ մարզերի մէջ, այլ մակերեսի կազմութիւնն անգամ քըն-նուած է պատահական այցելուների կողմէ, որոնց գլխաւոր մտահոգութիւնը եղած է «օր առաջ վերջացնել գործը» եւ խու-սափիլ Քիւրտերի գնդակներէն. ինչպէս ինձ կը հաղորդէր 1911 հանգուցեալ գեր-մանացի խուզաբեկող Օսկար Ման: Եի-բրովդի եւ Սիրանի փէշերէն ես շրջած եմ լճային բնակարանների ու խոռոչների մէջ, իսկ Վարաժնունեաց գաւառին մէջ (Լիզ աւանէն երկարող մինչեւ Օձ քաղաք, Մշոյ դաշտի հիւսիս-արեւելը) տեսած եմ քարայրներ եւ ծերպեր՝ քարադարին յա-տուկ բոլոր յատկանիշերով: Ո՞չ թիգարը եւ ո՞չ ալ լինչ մի բառ զրած են այդ պատմական վայրերի մասին, որովհետեւ կ'ենթադրեմ թէ Արածանիի հիւսիսային ափին տարածուող այդ շրջանները հնուռ են գլխաւոր ճանապարհներէն, ու դժուա-ռամատչելի՝ շտապող ուղեւորին համար: Եւ չեմ խօսիր Խոյթքի, Մօտկանի եւ Լզճնեաց գաւառի մեր պատմական վահա-րի յարակից քարադարային լայնածա-ալ մնացորդների մասին:

Այս տեսակէտին համեմատաբար աւելի
ախտաւոր ճակատազդի արժանացած է
արաւ-արեւմտեան Պարսկաստանը, նախ
նորհիւ Տը Մօրկանի⁷ ղեկավարութեամբ
բանսական գիտական առաքելութեան
անցերին, եւ այժմ մատնաւորապէս Հէրց-
էլզի⁸ անխոննջ խուզարկութիւններին։ Տը

6. A. M. Tallgren: Reallexicon der Vorgeschichte. *Volume VI.* (1926) *Page* 263-267.

7. J. de Morgan: Mémoires de la Délégation scientifique en Perse. (1898-1922). 16 հատորներ, հրատարակուած պարբերաբար: Գիւ կը շարունակուի Պօր Scheil-ի և այլնց կողմէ: Տեսնել հատոր I. էջ 194-197. հատոր II. էջ 11-12, եւայն:

8. Ernest Herzfeld: Archäologische Mitteilungen aus Iran. (1929). Тեծանուն զիտնականը պարբերաբար կը հրատարակէ իր զիւտերն ու համարդական բարգաստութիւնները, պրակ առ պրակ: Յարդ լոյս տեսած են 10 պրակներ: Տեսնել մասնաւորապէս հասոր I. մասն II. (1929) էջ 65-66, իւ անոր երեք յօդուածները «Illustrated London News»ի մէջ (1929), Մայիս 25. Յունիս 1 և 8 թիւերի մէջ»:

Մօրկանի եւ իր առաքելութեան առաջին
աշխատութիւնները ունին աւելի նկարա-
գրական եւ ընդհանուր բնաւորութիւն,
քան թէ հետախուզական մեթոսիկ ճիգ։
Քէրիս եւ Քարուն գետերի (նախկին
Էլամ) սարահարթերի վրայ, եւ մասնա-
ւորապէս Սուսայի Մուսեան Թափայի ու
մերձակայա բլրակների վրայ Մօրկանի կա-
տարած հետազայ պեղումներն երեւան բե-
րին հրաշալի գեղեցկութեամբ գունաւոր
խեցելէն, պայծառ այլազանութեամբ նը-
կարուած յախճապակեայ կաթսաներ, ա-
մաններ, գաւաթներ եւ սափորներ։ Մի-
եւնոյն զիրքերի վրայ եւ միաժամանակ
գտնուած զէնքերի, զարդելէնների, մե-
տաղեայ անօթների այլազան նմոյշները
ցուցադրուած են ի Լուսր։

Ինչպէս զիւրաւ կարելի է եզրակացնել
այս զիւտերէն, ամէնքն ալ կը պատկա-
նին Նոր-բարային ու պատմական շրջանի
միջասահմանին: Սուսա-Մուսեան թափայի
այդ րլուրը ունի մօտ 20 մեղը բարձրու-
թիւն: Տը Մօրկան պեղեց միմիայն բլրի
վերնագոյն մասերը, զուս ըստ Օբըրմա-
յըրի վերագրուած պէտք է լինին հետա-
գայ ժամանակների մէջ. մինչզեռ եթէ
խուզարկողը պեղումները շարունակէր մին-
չեւ սարահարթին մակերեսը, նա ապահո-
վաբար պիտի հասնէր Հնաբարային խաւը:
Ապա ֆրանսական առաքելութիւնը բա-

ւականացաւ մի ուրիշ գիրքի ծանծաղ պետականությունը և անհրաժեշտ գործությունը եւ չտուաւ բաւարար ժամանակ հասնելու աւելի խորերը ու ձեռք բերելու գոհացուցիչ արդիւնք։ Ուզանակի հրաւերով եւ պարսից կառավարութեան համաձայնութեամբ Հէրցֆէլդ 1926-էն ի վեր կ'աշխատի ի զլուխ հանել ֆրանսական առաքելութեան անկատար թողուցած գործությունը և

կան զարդն է թէ լըամի պատմա-
կան վայրերի վրայ կան Հնաբարային
ըքանի հետքեր ու մասցողներ։ Յարդ
Հերցֆէլդն ալ ի վիճակի չէ ստուգելու
այդ յոյժ հետաբրբարական կէտը։ Վերո-
գրեալ պրակին մէջ Հերցֆէլդ կը պատմէ

Եէ 1925ի Համատան հասնելուն պէս տեղացի վաճառականէ մը իրեն մատուցուեցաւ գեղեցկօրէն նկարուած խեցեղէն միաման։ Գիտնականը հետապնդելով ամանի սկզբնական աղքիւրը, հասաւ մինչեւ Նիշավէլնտի մօտ գտնուող թափա Գիանը ուուրը, ուր պարսիկ գիւղացին հազիւ տալէն դուքս հանած էր գեղեցիկ ամանը։ Ոնկից ի վեր մեծ զիւտեր ըրած եմ ի թափա Գիան, կ'աւելցնէ Հէրցֆելդ։

Նիհավելնորի ու Բուրումիրափի ամբողջ
այդ հովիտը՝ Պաղտատէն դէպի ի Համա-
տան տանող ճանապարհին աջ՝ Խսրահանի
գծին վրայ, լեցուն է նախապատմական
մշակոյթի խաւերով։ Թափա Գիան ունի
600-700 մետր երկայնութիւն եւ 15 մետր
բարձրութիւն։ Բնիկ ժողովուրդը անյա-
գաբար կը քանդէ այս բլուրը՝ աւար զբա-
նելու յոյսով։ Բերսերոլիսի մօտ իր Սուսա
Բ., կոչած զիրքին մէջ հնագարային ո՛եւէ
հետք գտած չլինելով, Հէրցֆէլդ կը փորձէ
Թափա Գիանի շըջակայքը։ Նա ցարդ
գտած է միագոյն եւ «երկրաչափական»
արտաքին ունեցող զեղեցիկ խեցեղէն ա-
մէն տեսակ անօթներ, արոյրէ զէնքերի,
ու դաշոյնների ճոխութիւնը զարմանալի
է, իսկ քարէ գործիքներ ցարդ երեւան
եկած չեն։ Ուրեմն ցարդ հարաւ-արեւ-
մտեան Պարսկաստանը չէ տուած Հնա-
գաբարի շօշափելի հետք։

Միջազգեալի մէջ Սումերական ու Բաս-
բելական հին վայրերի վրայ նորագոյն
պեղումները կատարուած են եւ կը կա-
տարուին 1918-էն ի վեր. Թէմպը Թամա-
սըն եւ Հօլ¹ 1918-1919ին ի Թէլլ Աբու
Շահրէյն (սումերական Երիդու) ի Սու-
պայեար եւ մասնաւրապէս Թէլլէլ-Օքյափի
(սումերական Ուլ) բլուրին վրայ Վուլէյի
ու Լէնկտընի կողմէ։ Եթէ Անգլօ-Ամերիկ-
կան այս ըստ ամենայնի հետաքրքրա-
կան գիտերէն գեղէ ենք անոնց մեծասորու-

1. H. R. H. Hall, Keeper of Egyptian and Assyrian antiquities. British Museum. «A season's work at Ur. al-'Ubaid, Abu Shahrein-Eridu and elsewhere» 1919, page 13-15. 72f.

քարոզութեան Դեղին-Մամուլային մասը, միեւնոյն Նոր-քարային մշակոյթի մեացորդները²: Կարելի էր դեռ երկարել այս շարքը եւ յիշել ֆրանսացիների նմանօրինակ գիւտերը թերոսի եւ Սիւրիական այդ հին դիրքերի վրայ: Այժմ ամփոփելով վերեւի ընդհանրացումները մենք կ'ունենանք հետեւել պատկերը: Յամենայն դէպս աւելի քան 4000 տարի Ք. Ա. Հին-քարայինի ցարք անստոյգ մի շրջանին, Հայաստանու կովկասը կը պարունակէին տարրական քաղաքակրթութիւն ունեցող մի ժողովորդ, որ զիտէր շինել քարէ զէնքեր ու գործիքներ. մինչդեռ Սումերական կերպոնները, Սուսա, Բերսիրոլիս, Նինուէ եւայլն ցարդ տուած չեն միեւնոյն հնութիւն ունեցող մշակոյթի ո՛եւէ հետք: Եւ լայն առումով իրանազիտութեան ներկայ ամենայատնի տեսաբանը, Տր. Երնէստ Հէրցֆէլդ, 1928-ի օգոստոսին Ալեւելագիտացի մինչեւ իրանական բարձրագույն շատ հին ժողովուրդի մը զոր կը թուի կորած լինել Ասորական կեղեցումների հետեւանքով¹:

Ամերիկացի զիտնականները գտան «երկրաչափական» յատակ ունեցող գեղեցիկ խեցելին ամաններ, ճիշտ նման Սուսայի եւ Ուրի մէջ գտնուածներին: Բեւեւագիրները ցոյց կու տան որ խաթթիական փոթորիկ Աստուծոյ Թէշուր նախզիրը կը կազմէ զրեթէ բոլոր յատակ անուններին. այդ եւս մի մեացորդ է հին բնիկ մշակոյթին: Փէրքութիւն մօտ Նուզի զիտին մէջ, Սրէսը 1927-ին գտաւ նորէն միենոյն տեսակի խեցելին եւ բեւեւագիրը, որնց լեզուն որոշապէս խաթթիական բարբառն է (այս մասին յաջորդ զիտին): Փէրքութիւն 30 մղոն հարաւ-արեւմուտք Սրէսը հետախուզեց երկու մեծ բլուրներ իրարմէ 8 մղոն հեռու որոնք յայտ բերին

1. Ա Journal of the American Oriental Society Մարտ, 1927. էջ 36ff.

2. Ա Bulletin of American Schools of Oriental research. Հոկտ. 1927, էջ 133ff.

3. Հէրցֆէլդ ցարդ չըրատարակեց այդ բանախոսութեան զիտաւոր զիտերը տուաւ The Illustrated London News շարաթերթի վերոյիշեալ յօդուածների մէջ: Այդ յօդուածների մէկ ամփոփումը հրատարակեցի Massis ամսագրի (հատոր Ա. 9. էջ 215) մէջ:

կան հայեացը դեռ կ'անտեսուի Անգլիա-հարցին կատասական հաստատութիւնների կողմէ: Նախ կայ ի հարկէ զիտնական ների փոխաղարձ նախանձն ու անհամարողութիւնը¹, ապա հնագոյն քաղաքակրթութեան այդ կովկասեան առ Հայկական մարզութեան այդ կովկասեան ու Հայկական մարզը աւանդաբար թիչ կը հետազանցութեան ծառը բարձրէ քաղաքական որոշ ուղղութեան ծառապականների ուշադրութիւնը:

1. Օքսֆորտի Ալեւելազիտաց համազումարին Բրոֆ. Լէնկուրնի արտաքերած լնթացըն ու նախանձը մասնաւորապէս առ Բրոֆ. Լէյման-Հաուբրու զրաւեց բուլոր նկատող ժողովականների ուշադրութիւնը:

ԳՐԱԿԱՆ

Հոգիիս՝ լոյս, սըրտիս՝ վիշտ
Քեզի եկայ, Վենետիկ.
Քեզի, օրբան հանճարի.
Քեզի յոյսով, երազով:

Ես՝ պաշտելու համար քեզ
Գուկին խորհուրդը անմեռ
Եւ թաղելու ծոցիդ մէջ,
Հոգուս իդեհերը բուլոր:

Քեզի եկայ հին Յաւերժ
Աղօթելու շիրմիդ վրան.
Քեզ, իմ ցեզիս հոգիին
Անմահութիւնը ցոյց տալ:

Ես՝ որբ զաւակն այն ցեղին
Որ հոս շիրմի ունեցաւ
Տոժերուգ պէս, քու փառքին
Որուն անցնիլը տեսար:

Որուն ձիերը հիմա
Յաղթանակիդ իբրեւ զարդ
(Անհունին մէջ ցեղիս պէս)
Արշաւասոյը կը դարբեն:

Ես՝ որբ զաւակն այն ցեղին
Որ կը մեռնի ու կ'ապրի.
Լոյսի համար խաչ կ'ելլէ
Միշտ Գողգոթայ՝ Աստըծոյ...

Հիմա չըկան անոնք ալ
Որ իմ անցնիլը տեսան.
Անոնք որ զիս մոռցած են,
Անոնք որ ես, կը յիշեմ...

Աստղերուգ տակ Վենետիկ
Հոգիս՝ յոյսով արքեցած,
Ուզեց կերտել տանջըւող
Անմահութիւնն արցոննին:

Վենետ, արցունքը ինկաւ
Հառաչանքի կամուրջիդ,
Թաց արեան քով դարերուն
Եղբայրօրէն մեռնելու:

Մութ բանտերուգ սեմին վրայ
Խողճը՝ բողոքն արդարի
Ճին դարերու ոճիրին
Մահավընթիւը կարդաց:

Ու երազանքը կեանքիս
Պօղանջիդ պէս հալեցաւ,
Մեռաւ խոյանքը հոգույս
Սէրլը՝ ծարաւ շըրթներու:

Ես հեռացեր եմ քեզմէ
Գուն իմ արցունքն ալ չունիս
Ով հին յուշի յիշատակ
Որ կու տաս խոն, տառապանք:

Բայց հոգիիս խորերէն
Մօր պէս անոյշ աչքերով
Ինձ կը նայիս ու կ'ըսես
«Խաչիդ վըրան աղօթէ»: